

Nada Rajić
Komitet za privredu općine Maksimir,
Zagreb

Primljeno: 03. 06. 1988.

DOSELJAVANJE KAO FAKTOR DEMOGRAFSKIH PROMJENA U ZAGREBU OD 1961. DO 1981.*

SAŽETAK

Rad analizira imigracije što su se slijevale u Zagreb od 1961. do 1981. Težište mu je na razradi definitivne migracije, njezinog utjecaja na ukupan porast stanovništva i njegove osnovne strukture. Materijalističko poimanje demografskoga i društveno-ekonomskog razvoja osnovna je nit vodilja i okvir istraživanja.

Autorica dokazuje da je demografska ekspanzija Zagreba u promatranom (ali i dužem) razdoblju uglavnom posljedica doseljavanja. Doseljavanje je zapravo dominantna komponenta kako u ukupnom kretanju stanovništva, tako i u svim njegovim strukturnim promjenama. U razmatranju povezanosti migracija i društveno-ekonomskog razvitka težište je na onim faktorima koji su vezani za takav razvitak Zagreba i koji su djelovali i djeluju kao tzv. »privlačni (pull) faktori«. S tim u vezi razrađuju se uzroci i motivi doseljavanja u Zagreb, zatim društveno-ekonomske implikacije (učinci) doseljavanja, kao i međuzavisnost migracija i razine ekonomske razvijenosti. Autorica se osvrće i na populacijsku politiku, točnije njezinu migracijsku varijantu, posebno s obzirom na unutrašnje migracije i njihov pojačani tok prema velikim gradskim centrima.

Uvod

Jedna od najznačajnijih dimenzija migracijskih kretanja svakako je njihova povezanost s društveno-ekonomskim razvojem. U stručnoj literaturi migracije se smatraju kako uzrokom, tako i posljedicom demografskih, društvenih i ekonomskih promjena.

U našoj je zemlji ovaj međusobni odnos postao izrazit i očigledan poslije drugoga svjetskog rata, pošto su stvoreni preduvjeti za brži društveno-ekonomski napredak. Industrija se koncentrirala u nekoliko gradskih centara, i tako izazvala intenzivno kretanje prema njima. Stoga, razvoj gradova u osnovi podrazumijeva razvoj njihovih ekonomskih funkcija i koncentraciju stanovništva.

Što se Zagreba tiče, njegovo poslijeratno širenje očituje se u intenzivnom porastu stanovništva, snažnom procesu urbanizacije, koncentraciji proizvodnih resursa i društvene nadgradnje. Godišnji rast stanovništva kretao se po prosječnoj stopi od 1,90% ili između 12 i 6 tisuća, a to je znatno brže nego u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Privredni rast ostvarivao se dotad nezapamćenim stopama, čak oko 10% godišnje.

Svi tipovi migracija nemaju istu važnost za rast zagrebačkog stanovništva, da bi bili jednako u središtu naše analize. Ovdje će najvažnije mjesto zauzeti

* Članak je sažetak centralnog dijela autoričina magistarskog rada, pod naslovom *Razvoj stanovništva grada Zagreba s posebnim osvrtom na migracije.*

konačna (trajna) migracija, odnosno imigracija (doseljavanje), njen utjecaj na ukupan porast stanovništva i njegovu strukturna obilježja. Odgovarajuća pažnja posvećuje se i dnevnoj migraciji radne snage iz okolice Zagreba.

Glavnu statističku dokumentaciju rada čine objavljeni i dokumentirani podaci popisa stanovništva iz 1986, 1971. i 1981.

Korišteni su i rezultati ankete o dnevnim migracijama u Zagreb, koju je proveo Centar za istraživanja migracija i narodnosti, Zagreb, 1982/83. Treba reći da je prilikom obrade statističke dokumentacije bilo stanovitih teškoća zbog teritorijalne neusporedljivosti podataka raznih popisa. Društveno-ekonomski, pa s tim u vezi i demografski razvoj, uvjetovali su prostorno širenje Zagreba, tako da su u promatranom razdoblju nekoliko puta mijenjane njegove političko-teritorijalne granice. Rezultat toga jest različit teritorijalni obuhvat pri svakom popisu stanovništva, prema aktualnoj političko-teritorijalnoj podjeli. To je razumljivo bio problem pri korištenju statističke dokumentacije, odnosno u prikazivanju vremenskih serija podataka.

Naime, prostorno-analička osnova u ovom radu jest područje grada Zagreba prema današnjoj političko-teritorijalnoj podjeli, ustanovljenoj 2. 12. 1981. a sastoji se od četrnaest općina u okviru Gradske zajednice općina Zagreba. Tako definiran istraživani prostor obuhvaća površinu od 1705 km², što čini 30,8% prostora Zagrebačke regije ili 8,7% područja Srednjohrvatske makroregije. U poslijeratnom razdoblju prostorni obuhvat grada povećao se za oko 22 puta (1948. obuhvaćeno je 7.499 ha, dok se danas prostire na 170.878 ha).

Ranija razdoblja ovdje nisu obuhvaćena jer se do popisa 1961. migracijama nije poklanjala odgovarajuća pažnja, a osim toga postoje znatne teškoće u svođenju i raspoloživih podataka na usporedljivi teritorijalni obuhvat.

Međutim, i u tri posljednja popisa podaci o migracijama nisu iste kvalitete ni kvantitete, pa je usporedljivost moguća uglavnom za migracijske bilance i godišnje stope salda preseljavanja, primjenom vitalno-statističke metode. Ova metoda daje samo agregatne informacije, tj. migracijski saldo, ali ne i broj doseljenih i odseljenih. Preciznost dobivenog salda ovisi o preciznosti podataka popisa i demografske statistike.

Pored dosadašnjih znanstvenih doprinosa istraživanju unutrašnjih migracija u našoj zemlji, s obzirom na izuzetan značaj unutrašnjih migracija za proučavanje razvoja stanovništva, posebno velikih gradova, ova je problematika još uvijek zanemareno područje istraživačke aktivnosti. Nedovoljno raspoloživa empirijska građa svakako je jedan od značajnijih razloga tome.

Saldo migracija zagrebačkog stanovništva između 1961. i 1981.

Migracije stanovništva (mehaničko kretanje) označavaju prostornu pokretljivost stanovništva. Mehaničko kretanje, zajedno s prirodnim kretanjem, dio je ukupnog kretanja stanovništva i njihovo je djelovanje u uzročno-posljedičnom odnosu.

Migracije su inače, sadržajno i metodološki, najkompleksnija komponenta kretanja stanovništva, kako po svojim uzrocima tako i posljedicama. »Unutrašnje i vanjske migracije imaju za određenu zemlju različite demografske, ekonomske, socijalne, političke i druge posljedice (14:207).

Unutrašnje migracije naročito su značajna pozitivna determinanta ukupnog kretanja stanovništva velikih gradova.

»Najveće demografsko značenje ima tzv. definitivna ili konačna migracija koja obuhvaća sve one migrante koji mijenjaju mjesto stalnog boravka.« (14:197) Stoga se i ovdje razmatraju primarno definitivne migracije koje su

demografski značajne jer neposredno utječu na razvoj stanovništva, na njegov ukupan broj, na prirodno kretanje i strukturne promjene stanovništva.

Zagreb je u pogledu migracija vrlo otvoreno, izrazito imigracijsko područje. Te značajke imao je Zagreb još unatrag sto godina, imao ih je neprestano, sve do danas.

S obzirom na rezultantu ukupnih migracija kao razliku između broja doseljenog i broja odseljenog stanovništva, možemo zaključiti da je područje Zagreba u razdoblju 1961—1981. izrazito *imigracijsko*. To znači da su tokovi ukupnog doseljavanja iz okolice, ostalih krajeva SR Hrvatske i drugih republika, odnosno pokrajina bili znatno veći od tokova iseljavanja iz Zagreba. Podaci pokazuju da je na veličinu porasta stanovništva u pojedinim međupopisnim razdobljima dominantan utjecaj imao pozitivan saldo migracija (tablica 1).

Tablica 1

Porast stanovništva, prirodni prirast, ukupan migracijski saldo i stope salda preseljavanja u međupopisnim razdobljima 1961—1981.

Međupopisno razdoblje	Ukupan porast stanov.	Prirodni prirast		Migracijski saldo		Godišnje stope salda preseljavanja
		Apsolutno	% od ukupnog porasta	Apsolutno S	% od ukupnog porasta	
1961—1971	156.897	38.029	24,2	118.868	75,8	18,1
1971—1981	121.802	52.659	43,3	69.143	56,7	8,7
1961—1981	278.699	90.688	32,5	188.011	67,5	14,3

Izvor: Korenčić, Mirko. *Naselja i stanovništvo Hrvatske 1857—1971*.(5) te dokumentacija popisa i demografske statistike — razna godišta.

Podaci tablice 1 pokazuju da je ukupan porast stanovništva Zagreba u ovom razdoblju (1961—1981) bio primarno uvjetovan pozitivnim migracijskim saldonom, odnosno visokim stopama salda preseljavanja (s),¹ jer bi porast stanovništva da nije bilo pozitivne migracijske bilance bio znatno manji od popisom ustanovljenog. Ukupni migracijski saldo (neto migracija) u ovom razdoblju donio je Zagrebu 67,5% (ili 188.011) od ukupnog porasta stanovništva, odnosno

¹ Formula za izračunavanje migracijskih bilanci i godišnjih stopa salda preseljavanja, primjenom vitalno-statističke metode, jest slijedeća:

$$S = P_n - P_o - (N - M) \quad \text{pri čemu je:}$$

$$s = \frac{\bar{S}}{p} \cdot 1000$$

$$\bar{S} = S/n$$

$$p = \frac{P_1 + P_2}{2}$$

P_n = stanovništvo posljednjeg popisa

P_o = stanovništvo prvog popisa

N = natalitet

M = mortalitet

S = migracijski saldo

s = godišnja stopa salda preseljavanja

n = broj godina od prvog do posljednjeg popisa

22% od ukupnog broja stanovnika popisanih 1981. Istovremeno, ukupan migracijski saldo za Jugoslaviju bio je u promatranom razdoblju negativan, dok je Hrvatska u razdoblju 1961—1971. imala uravnoteženu bilancu unutrašnjih i vanjskih migracija, pa se ukupan saldo kretao oko nule, da bi u posljednjem međupopisnom razdoblju ponovno postao negativan.

Apsolutno najveći pozitivni saldo od 118.868 osoba zabilježen je u razdoblju 1961—1971. i predstavlja najveći migracijski val u povijesti zagrebačkog stanovništva, pored migracijskih valova između popisnih razdoblja 1880—1900, 1921—1931. i 1931—1948.

Mada se u posljednjem među popisnom razdoblju znatno smanjila godišnja stopa salda preseljavanja, Zagreb i dalje ima najveći apsolutni saldo neto migracije u usporedbi s ostalim gradovima i zajednicama općina u SR Hrvatskoj, tj. i dalje ostaje najveće imigracijsko područje u republici. Tendencije smanjenja negativnoga migracijskog salda u većini zajednica općina Srednjojhrvatske makroregije (ZO Bjelovar, Karlovac, Zagreb i Varaždin) govore u prilog tome da grad Zagreb širi svoj razvojni utjecaj na područje šire okolice, što potvrđuje međusobnu povezanost demografskoga i društveno-ekonomskog razvoja. Slabljenje tempa doseljavanja u Zagreb u posljednjem međupopisnom razdoblju uvjetovano je usporavanjem privrednog rasta, ubrzanim razvojem drugih gradskih centara u Republici, kao i privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina te u velikoj mjeri, već spomenutim, preusmjeravanjem dijela migranata u zagrebačku okolicu kao zonu dnevnih migracija u Zagreb.

Treba reći da analiza migracijskog salda pruža značajan ali ne i potpun uvid u tokove migracije, jer tokovi odseljavanja iz Zagreba time nisu obuhvaćeni. »Znamo samo da je 1971. godine u ostalim dijelovima Jugoslavije bilo 318,7 tisuća osoba doseljenih s područja Srednje Hrvatske, što odgovara udjelu od 14,9% stanovništva koje je u toj godini živjelo u ovoj makroregiji. To znači da su odseljavanja s ovog područja bila dosta velika i da ni u novije vrijeme nisu beznačajna, budući da se 35% od gornjih 318,7 tisuća odselilo u razdoblju 1961—1971«. (4) Bez obzira što su odseljenički tokovi iz razvijenih u manje razvijena područja slabi, sigurno je da dio odseljeničkog toka migracije otpada i na Zagreb. Da je tome tako svjedoči i činjenica da je 1981. u Zagrebu popisano 130,5 tisuća osoba koje su doselile između 1971. i 1981, što prelazi ukupan porast stanovništva Zagreba u istom razdoblju (121,8 tisuća). Budući da je u ukupnom porastu stanovništva prirodni prirast činio oko 43% (52,6 tisuća — tablica 1), proizlazi da je odseljavanje s područja Zagreba nadmašilo prirodni priraštaj i da je, prema tome, iznosilo oko 61,5 tisuća.

Na osnovi iznesenog lako je zaključiti da su migracije u svome ukupnom učinku veoma povoljno djelovale na porast zagrebačkog stanovništva. Kako je ukupan migracijski saldo za Zagreb uvijek, kao i u promatranom razdoblju, bio pozitivan, te je izravno značilo povećavanje ukupnog porasta stanovništva. Ovo je naročito intenzivno izraženo u međupopisnom razdoblju 1961—1971. Dakle, pozitivne migracijske bilance, odnosno vrlo visoki udio »ulaznog« toka u bruto-migraciji, daju Zagrebu obilježje izrazito imigracijskog područja.

Doseljeno stanovništvo u Zagreb s obzirom na distancu seljenja — Osnovni tipovi unutrašnjih migracija u Zagreb

Pojedini oblici (tipovi) migracije različiti su po svom značenju i intenzitetu, jer su migracije po mnogo čemu *multidimenzionalan* fenomen. Međutim, radi prostornog ograničenja ovdje nismo u mogućnosti iznijeti detaljnije karakteristike svake od tih dimenzija, već u prvom redu njihov opseg i to samo onih koje imaju veće značenje u konkretnom primjeru. U svakom slu-

čaju tipizacija migracija dokazuje složenost prostorne pokretljivosti, s dimenzijama međusobno povezanim, koje proizlaze jedna iz druge, a često i urastaju jedna u drugu.

1. Jedna od najznačajnijih dimenzija unutrašnjih migracija u širem smislu jest *udaljenost*. Mnogobrojna teorijska i empirijska istraživanja ukazuju da unutrašnje migracije obuhvaćaju konačno preseljenje stanovništva unutar širih područja (tzv. međuregionalna i međurepubličko-pokrajinska), kao i kretanja na kraćim prostornim relacijama (tzv. lokalna i međuopćinska). Posebnu vrstu unutrašnjih migracija čine tzv. dnevna i privremena kretanja stanovništva koja ne uključuju definitivno odseljenje iz mjesta stalnog boravka. Ovaj posljednji tip prostornog kretanja stanovništva definira se kao svaki odlazak s povratkom iz mjesta stalnog stanovanja u neko drugo mjesto, na kraću ili dužu udaljenost, radi posla, školovanja, nabave robe i usluga ili zadovoljavanja drugih potreba.

Popisi stanovništva ne sadržavaju podatke o stvarnim (izmjenjenim) udaljenostima već se koristi surogatom »mjesto odakle se odselio«, tj. posljednje mjesto stalnog boravka, prije doseljenja. Pri tome se pod migracijama na »kraću udaljenost podrazumijevaju »doseljeni iz drugog mjesta iste općine« (u ovom slučaju unutar GZO Zagreb) ili kretanja unutar tzv. demografskih rajona I stupnja,² dok se pod migracijama na dužu udaljenost podrazumijevaju sva vanjska kretanja, izvan tog područja.

Podtipovima migracije na kraću udaljenost u ovom radu smatraju se lokalne migracije (između mjesta iste općine) i međuopćinske migracije (između općina unutar Gradske ZO Zagreb), a podtipovima migracije na dužu udaljenost podrazumijevaju se međuopćinske migracije (doseljeni iz ostalih općina u republici) te međurepubličko-pokrajinske migracije.

Analiza migracija stanovništva u Zagreb prema udaljenosti područja iz kojega se doselilo pokazuje da su u razdoblju 1961—1981. prevladavale migracije na dužu udaljenost, posebno tzv. međuopćinski migranti ili doseljeni iz drugih općina SR Hrvatske (tablica 2).

Migracije unutar općina grada Zagreba ili tzv. lokalne migracije čine 1981. svega 4,7% od ukupnog broja doseljenih, s tim što ovdje nisu uključeni oni koji su mijenjali mjesto stalnog stanovanja unutar »naselja Zagreb«.³ To znači da se mijenjanje stalnog mjesta stanovanja u naselju Zagreb ovdje ne smatra preseljenjem jer statistički pojam naselja Zagreb predstavlja dovoljno homogenu društveno-ekonomsku cjelinu. Migrantima »iz drugog mjesta iste općine, u slučaju Zagreba kao specifične društveno-političke zajednice smatraju se, dakle, doseljeni iz općina Samobor, Sesvete, Velika Gorica i Zaprešić u »naselje Zagreb« i obratno, iz »naselja Zagreb« u ove općine. U SR Hrvatskoj migranti unutar općina čine trećinu ukupnog broja doseljenih.

Međuopćinski migranti, odnosno doseljeni iz druge općine iste republike u grad Zagreb prevladavaju (72,5%) u ukupno doseljenom stanovništvu, a njihov udio je znatno veći nego za SRH.

² Pojam »demografski rajon« pojavio se prvi put u popisu 1961. kao rezultat suradnje Centra za demografska istraživanja iz Beograda i Saveznog zavoda za statistiku, čiji je cilj bio pronaći okvir za regionalna demografska istraživanja i to u dužem vremenskom razdoblju. U »Šesti stalnih rajona za demografska istraživanja« Centra za demografska istraživanja, posebne rajone I stupnja predstavljaju glavni gradovi republika, osim Titograda. Prema tome, grad Zagreb sa svojih 14 općina usvojen je kao stalni okvir za dugoročna demografska istraživanja.

³ »Naseljem Zagreb« statističkim se smatra područje od 10 općina u gravitacijskom krugu oko središta grada.

Tablica 1

Udio pojedinih tipova migracija prema udaljenosti u ukupno doseljenom stanovništvu Zagreba i SR Hrvatske — 1961, 1971. i 1981.

Područje — godine	Ukupno doseljeni	Doseljeno iz			
		drugog mjestu iste općine	druge općine iste republike	druge rep./pokr.	Inozemstva i nepoznato
Zagreb					
1961.	321.541	22.065	232.342	56.896	10.238
1971.	420.386	29.430	297.451	81.806	11.699
1981.	456.307	21.354	330.665	92.884	11.404
SRH					
1961.	1.644.251	412.707	943.800	248.281	39.463
1971.	1.920.312	598.425	950.528	330.960	40.399
1981.	2.017.431	603.212	997.104	368.689	48.426
Struktura u %					
Zagreb					
1961.	100,0	6,9	72,2	17,7	3,2
1971.	100,0	7,0	70,8	19,5	2,7
1981.	100,0	4,7	72,5	20,3	2,5
SRH					
1961.	100,0	25,1	57,4	15,1	2,4
1971.	100,0	31,2	49,5	17,2	2,1
1981.	100,0	29,9	49,4	18,3	2,4

Izvor: Popisi stanovništva 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 (v. 9; 10; 11; 12; 13)

Doseljeni iz drugih republika i pokrajina u Zagreb godine 1981. čine oko petinu, a u Hrvatskoj nešto manje od petine ukupnih doseljenika. Broj doseljenih osoba iz inozemstva nema veći značaj pa ga posebno ne analiziramo.

Što se tiče dinamike navedenih oblika migracija u Zagreb, vidljivo je da migracije na kraću udaljenost u posljednjem popisnom razdoblju znatno opadaju, dok međuopćinska preseljavanja i ona iz drugih republika, odnosno pokrajina rastu i intenzitet tog rasta znatno je veći nego za Hrvatsku. U odnosu na prethodno međupopisno razdoblje (1961—1971) smanjio se intenzitet svih oblika migracija prema udaljenosti, što je rezultiralo sporijim rastom ukupnoga selidbenog salda.

Najjači faktori koji djeluju na odnos migracija i udaljenosti jesu: stupanj razvijenosti i gustoća naseljenosti. Migracije su zapravo reakcije na razlike u razini razvijenosti, naročito na nejednakost u pogledu mogućnosti zapošljavanja. U razvijenijim područjima veći je udio migracija na dužu udaljenost, koje imaju uglavnom ekonomski karakter, dok manje razvijena područja imaju veći udio migracija na kraću udaljenost. Ovu hipotezu još bolje potvrđuju komparativni pokazatelji sa manje razvijenijim republikama i pokrajinama ali Zagreb, u odnosu na SR Hrvatsku ima znatno veći udio međuopćinskih migranata, a Hrvatska više lokalnih migranata. Uz to, relativno nizak udio migracija unu-

tar grada objašnjava se visokim stupnjem ujednačenosti u nivou razvoja gradskih općina, pa prema tome, nedostatkom većega ekonomskog motiva za preseljavanje.

U Zagrebu dominiraju trajni migranti doseljeni iz istog rajona III stupnja SR Hrvatske. Naime, u Zagreb se u razdoblju 1961—1971. doselilo 51,3% migranata iz Srednje Hrvatske, od ukupno doseljenih iz svih rajona III stupnja republike. Po udjelu slijedi 25,1% doseljenih iz Slavonije, 12,5% iz Like i Primorja te 11,1% iz Dalmacije. Na visok udio migranata iz Srednje Hrvatske utječe visoka gustoća naseljenosti područja iz kojeg se doseljava kao i niža razvijenost ovog prostora.

Analizom udjela pojedinih republika i pokrajina u doseljenom stanovništvu Zagreb uočava se da većina migranata dolazi iz Bosne i Hercegovine, čiji se udio apsolutno i relativno povećava (1981 — 55,9%). Po veličini udjela slijedi doseljeno stanovništvo iz Slovenije, uže Srbije te Vojvodine. Već 1981. uočava se intenzivan porast doseljenih s Kosova (index 1981/1961 — 241,1), mada je njihov udio u ukupno doseljenom stanovništvu iz drugih republika i pokrajina još uvijek neznatan (3,2%). Tokovi doseljavanja iz Makedonije u Zagreb rastu i čine 3,4% a opada doseljavanje iz Crne Gore, čije stanovništvo seli pretežno u Južnu Dalmaciju.

Iz Bosne i Hercegovine najveći je broj doseljenih iz Bosanske Krajine i Bosanske Posavine, slijedi Hercegovina a zatim Srednja i Istočna Bosna. Migracije iz svih drugih republika i pokrajina u Zagreb u ovom razdoblju uključuju prvenstveno stanovništvo u radnosposobnoj dobi.

I na međurepubličkim migracijskim tokovima u Zagreb idealno se potvrđuje hipoteza o povezanosti društveno-ekonomskog razvoja i razvoja migracija. Tako se povećava udio i dinamika doseljenih iz manje razvijenih područja zemlje, uz smanjenje intenziteta priljeva iz razvijenijih republika i pokrajine Vojvodine. Ovdje udaljenost, u odnosu na stupanj ekonomske razvijenosti ima manje značenje. Stoga, na primjer, intenzitet migracija iz Slovenije opada, bez obzira na blizinu Zagrebu i relativno visoku gustinu naseljenosti područja s kojeg se doseljava.

Zbog oskudnosti statističke dokumentacije o migracijskim obilježjima nemoguće je izračunati međuregionalne migracijske bilance u ovom razdoblju. Jedino nam podaci o broju doseljenika i iseljenika na nivou rajona I stupnja iz popisa 1971. pružaju relativno dobru sliku o pravcima migracija. Tako je Zagreb 1971. u okviru jugoslavenskih unutrašnjih migracija imao »višak« od 326.220 migranata. Odljev migranata iz rajona I stupnja SRH, koji su imali »manjak« migranata u preseljavanju unutar iste republike, bio je uglavnom usmjeren prema Zagrebu. Jedino se iz Istre i Dalmatinske Zagore većina iseljenika preselila u Hrvatsko Primorje, odnosno u Srednju Dalmaciju.

Prema tome, možemo zaključiti da *stupanj razvijenosti područja iz kojih stanovništvo doseljava u Zagreb, s jedne strane, i njegova društveno-ekonomska privlačnost kao velikoga urbanog centra, s druge strane, čine glavne faktore u usmjeravanju migracijskih tokova prema njemu, kako iz ostalih područja SRH tako i iz drugih republika i pokrajina. Udaljenost je pri tome sekundarni, ali također važan činilac.*

2. Važna dimenzija unutrašnjih migracija jesu i migracije *prema vrsti naselja* odakle se doselilo i naselju stalnog boravka. O ovom tipu migracija ne raspoložemo podacima iz popisa 1981. pa je analiza ograničena na razdoblje 1961—1971.

Za migracijska kretanja u našoj zemlji u poslijeratnom razdoblju do 50-ih godina karakteristično je da je glavni oblik preseljavanja stanovništva bila

migracija selo—grad, što je zajedno s ubrzanim privrednim razvojem pridonijelo bržoj urbanizaciji. Već u međupopisnom razdoblju 1961—1971. odlazak sa sela opada, između ostalog, zbog apsolutnog smanjenja seoskog stanovništva, u SRH posebno u brdsko-planinskim područjima i na otocima.

Tako je i Zagreb, u usporedbi sa SRH i SFRJ u razdoblju sa 1961—1971. imao najveći pad udjela stanovništva doseljenog sa sela (sa 51,8% na 23,2%), uz povećanje udjela doseljenih iz gradskih (sa 33,6% na 37,3%) i mješovitih naselja (sa 11,6% na 12,4%).

Interesantno je da je 1971. udio doseljenih iz seoskih naselja gotovo za dvije trećine manje u Zagrebu nego u SRH i SFRJ te ostalim gradskim centrima u Republici. Ovo govori o etapnom toku dijela migracije selo—grad, jer najveći dio stanovništva sa sela obično najprije seli u manja gradska ili mješovita naselja, dok se stanovnici manjih gradova sele u udaljenije, odnosno veće gradske centre. Raspoloživi podaci popisa ne omogućuju nam analizu migracija po etapama.

Razlozi napuštanja sela i poljoprivrede u nas u poslijeratnom razdoblju pod snažnim su utjecajem ekonomskih, demografskih, političkih i drugih faktora.

Križanja doseljenih prema naselju odakle su se doselili s vrstom naselja stalnog boravka pokazuju da migracije selo—grad 1971. čine najveći dio (41,8%) svih migracija u Zagreb, preko trećinu (37%) selidbenog stanovništva sudjelovalo je u međugradskim migracijama, a svega 10,1% preselilo se iz mješovitih u gradska naselja. Dakle još se 1971. u Zagreb naselilo 88,9% doseljenog stanovništva u naselja gradskog karaktera, 6,8% u mješovita naselja, a svega 4,3% seoska. To je i logično zbog naglog procesa urbanizacije naselja na području Zagreba.

3. Od popisa 1961. prikupljaju se i obrađuju podaci o doseljenom stanovništvu *prema vremenu doseljenja*. To pruža informacije o opsegu doseljavanja u pojedinim vremenskim razmacima i o dužini nastanjenosti u mjestu sadašnjeg stalnog boravka. Podaci popisa i ovdje isključuju mogućnost analize ponovnih i povratnih migracija u kombinaciji s njihovom vremenskom dimenzijom.

Analizom vremena doseljenja uočava se da je razdoblje najintenzivnijeg doseljavanja u Zagreb bilo između 1961. i 1971, slijedi razdoblje 1953—1960. a zatim 1971—1981. Period 1946—1952. doba je manje intenzivnog doseljavanja u Zagreb.

Interesantan je podatak iz rezultata popisa 1961. prema kojem je 30.500 stanovnika doselilo u Zagreb u vrijeme drugoga svjetskog rata (1941—1945). Popis iz 1971. govori da je u Zagrebu još živih 18.921 žitelja doseljenih 1941—1945. Šteta što takvih informacija nemamo neposredno nakon rata.

Prema tome, migracijski tokovi u Zagreb intenzivni su u cijelom poslijeratnom razdoblju, osobito u periodu od 1961. do 1971.

4. Prethodno smo definirali *dnevne migracije* kao poseban oblik unutrašnjih migracija, koje neki autori zovu i kružnim kretanjem ili cirkulacijom radne snage. (8)

Dnevno kretanje stanovništva u nas i u svijetu naročito je intenzivno unutar metropolitanskih područja.

Tako je i Zagreb u našoj zemlji jedno od najznačajnijih odredišta dnevnih migranata iz bliže i dalje okolice. O tome govore podaci da u Zagrebu radi 20% svih radnika migranata čije je mjesto stanovanja u Hrvatskoj, a kad se radi o migrantima iz drugih republika i pokrajina na radu u našoj republici čak je 31.340 ili 44% njih zaposleno ili samostalno radi u gradu Zagrebu.

Prema popisu stanovništva iz 1981. u Zagrebu je radilo 302.193 radnika-migranata (dnevnih i privremenih), što čini 80,6% svih zaposlenih. To je najveći udio dnevnih migranata, u usporedbi s ostalim glavnim gradovima. Međutim, isključe li se oni radnici-migranti koji se svakodnevno kreću unutar grada Zagreba te se u obzir uzmu samo oni koji dolaze izvan područja Zajednice općina Zagreba, broj se radnika-migranata smanjuje na 97.833 ili 26,1% od ukupnog broja radnika. Među njima više je od polovine (51,7%) dnevnih, preko trećina (33,5%) povremenih, dok su ostali (14,7%) tjedni migranti.

Ovo ukazuje na činjenicu da je okolica Zagreba izrazito područje stalnog stanovanja dnevnih migranata, dok povremeni i privremeni migranti dolaze iz daljega, uglavnom iz Bosne i Hercegovine.

Gravitacijsko područje dnevnih migracija u Zagreb vrlo je veliko. Najveći broj dnevnih migranata dolazi iz prigradskih zona Zagreba, ali i iz ostalih područja Srednje Hrvatske. Zagreb također ima pozitivnu bilancu u međurepubličko-pokrajinskim migracijama radnika (tzv. privremeni migranti, stalni stanovnici drugih republika i pokrajina).

Možemo zaključiti da je Zagreb *važno odredište dnevnoga i privremenog kretanja radnika te učenika i studenata kao i ostalih kategorija stanovništva*, jer gradska ponuda znatnog broja radnih mjesta, srednjoškolskih obrazovnih centara, viših škola i fakulteta, koncentracija trgovačkih, uslužnih, zdravstvenih, kulturnih i drugih kapaciteta, privlači stanovništvo kako iz okolice grada tako i iz drugih područja SRH, pa i iz ostalih republika i pokrajina.

Utjecaj doseeljavanja na strukturna obilježja stanovništva

Istraživanje migracije pokazuje njihovu selektivnost po dobi, spolu, ekonomskim, obrazovnim i drugim karakteristikama.

Doseeljavanje u Zagreb pozitivno je djelovalo na pojedine strukture stanovništva, osobito na strukturu po dobi i spolu, a time posredno i na razinu fertiliteta, nataliteta i mortaliteta, te na radni kontingent i aktivnost stanovništva.

1. *Dobna struktura doseljenog kontingenta* znatno je povoljnija nego za domorodno stanovništvo. Naime, preko polovine (52,9%) doseljenog stanovništva staro je između 20—39 godina. To pozitivno utječe na dobnu strukturu ukupnog stanovništva, posebno na pomlađivanje radnog kontingenta. Glavnina doseljenog stanovništva, prema tome, čini jezgru fertilnog kontingenta, što pridonosi porastu nataliteta, iznad razine uvjetovane prirodnim priljevom u fertilnu dob. Zagreb bi imao daleko nižu stopu nataliteta da ona nije pretežno rezultat koncentracije mlađih dobnih skupina doseljenika. Kretanje stope nataliteta u Zagrebu doista je velikim dijelom posljedica mehaničkog priljeva stanovništva, jer su drugi faktori, prvenstveno socioekonomskih (dostignuta društveno-ekonomska razina, problemi urbanizacije, stambena politika, nedostatak predškolskih ustanova i dr.) uglavnom djelovali u suprotnom smjeru.

2. Što se tiče strukture po spolu *žene prevladavaju u doseljenom kao i u ukupnom stanovništvu*, s tim što je 1981. njihov udio veći u doseljenom (56%) nego u ukupnom stanovništvu (52,8%). Veći udio žena od muškaraca u doseljenom stanovništvu prvenstveno je određen većom potražnjom zagrebačke privrede pa i neprivrede za ženskom radnom snagom.

Uz određene dobno-spolne karakteristike migracija usko je vezana i selektivnost prema bračnom stanju i fertilitetu. Naime, udio je ženskog stanovništva u doseljenome visok zbog toga što su kod preseljavanja ženskog stanovništva

također značajni i utjecaji vanekonomske faktora (udaja, obiteljski razlozi i drugo). U literaturi se ističe da veću sklonost migracijama pokazuju mladi neoženjeni muškarci i mlade neudate žene te mladi bračni parovi, u početku bez djece. Ovo potvrđuje i struktura doseljenika u Zagreb.

Analiza sociodemografskih obilježja nezaposlenih također pokazuje da doseljenici u Zagrebu velikim dijelom potenciraju žensku nezaposlenost pa tako u strukturi nezaposlenih po spolu žene čine oko 62%. To je zbog toga, što su žene u Zagrebu izložene ne samo većoj općoj nego i strukturalnoj nezaposlenosti. Na opseg i kvalitativne značajke zapošljavanja žena, njihovu veću izloženost negativnoj selekciji u zapošljavanju i nezaposlenosti, pored općih mogućnosti zapošljavanja, djeluje više činilaca. To su: stupanj tehnološkog razvitka, kao jedan od glavnih ograničavajućih faktora (osobito za nestručni dio žena), zatim profesionalna struktura, društvene norme i drugo. Dok se stručna ženska omladina (koja je u Zagrebu brojnija u evidentiranoj »ženskoj« nezaposlenosti) »spotiče« o profesionalni sastav, jer se znatno više opredjeljuje za zanimanja, koja su u ovom razdoblju suficitarna, nestručna se ženska radna snaga suočava s ograničenjima uvjetovanim tehničko-tehnološkim napretkom.

Dodamo li tome da žene pokazuju manju spremnost profesionalnoj pokretljivosti, zatim činilac socijaliziranosti funkcija obitelji, jasno je zašto su žene relativno visoko zastupljene u evidentiranoj nezaposlenosti.

3. *Profesionalna i obrazovna selekcija migranata* također se vrši prema zahtjevima potražnje za radnom snagom.

Na primjeru Zagreba vidljivo je da je većina doseljenog stanovništva školovana. To je odraz potreba razvijene zagrebačke privrede za kadrovima s višom razinom obrazovanja ali i zakonitosti da je obrazovano stanovništvo spremnije na selidbu od manje obrazovanog. Zato se u Zagreb i doselilo stanovništvo pretežno s višim stupnjem stručnog obrazovanja: od KV do VSS.

Proizlazi dakle da je doseljavanje djelovalo na promjene obrazovne strukture ukupnog broja stanovništva Zagreba, tj. da je povećalo obrazovanost i stupanj školovanosti.

4. Na primjeru Zagreba, također je potvrđena hipoteza o većoj aktivnosti doseljenoga nego domorodnog stanovništva. To se posebno odnosi na doseljene s veće udaljenosti. Zato je većina zaposlenih u Zagrebu selidbeno stanovništvo.

Kako između promjene dobne strukture ukupnog stanovništva i njegova ekonomski aktivnog dijela postoji pozitivna korelacija, to ukazuje da doseljavanje ima aktivnu ulogu ne samo u promjeni obujma već i »kvalitete« aktivnoga, kao i ukupnog stanovništva.

Međutim, treba imati u vidu da se gornji nalazi o pozitivnom utjecaju doseljavanja na strukturalna obilježja stanovništva Zagreba kao imigracijskog područja mogu u inverznom značenju primijeniti na područja kod kojih negativna mehanička komponenta (emigracija ili iseljavanje) ima dominantnu ulogu. Takav je slučaj i s Hrvatskom gdje su migracije u svome ukupnom učinku, prvenstveno zbog negativne bilance u vanjskim migracijama, nepovoljno djelovale na cjelokupan razvoj stanovništva.

Zaključno možemo reći da je doseljavanje stanovništva u cijelosti predstavljalo izrazito povoljnu komponentu ukupnog kretanja stanovništva Zagreba i njegovih strukturalnih obilježja.

Važnije karakteristike utjecaja doseljenika na razvoj grada Zagreba

Razvoj stanovništva kao subjektivnog faktora proizvodnih snaga i cjelokupnog procesa društvene reprodukcije ima višestruko značenje za ukupan društveni razvitak određenog područja. Svi aspekti razvitka stanovništva u osnovi

čine društveno-ekonomski život određenog područja i sadržaj društvenog planiranja.

Međusobna uvjetovanost demografskoga i društveno-ekonomskog razvoja posebno dolazi do izražaja u razvoju velikih gradova, u kojem slučaju relativna autonomnost demografskog razvitka, temeljena na prirodnom kretanju, umnogome gubi na značenju, budući da se demografski razvoj najvećim dijelom, kako je i prethodno obrazloženo, zasniva na mehaničkom priljevu, stanovništva.

U ovom dijelu izložit ćemo osnovne uzroke i posljedice doseljavanja u Zagreb, u međuzavisnosti s nivoom razvijenosti samoga grada i područja iz kojih se stanovništvo doseljava, te iznijeti rezultate provjeravanja hipoteze o povezanosti demografskoga i društveno-ekonomskog razvoja. Na kraju ćemo ukratko predložiti kako ukloniti neke negativne posljedice migracijskih kretanja u društveno-ekonomskom razvoju Zagreba, naročito demografske i društveno-ekonomske posljedice iseljavanja iz nedovoljno razvijenih područja.

1. »Najšire uzevši postoje dvije grupe determinanti migracija: a) ekonomske determinante i b) neekonomske determinante. Ali ne smije se zaboraviti na stalnu interakciju ekonomskih i neekonomskih determinanti«. (14:203) Među autorima postoji suglasnost da su od mnoštva činilaca migracija najvažniji ekonomski, koji u području emigracije djeluju kao potisni, a u području imigracije kao privlačni. »Veoma različite sile utiču na pojavu migracije. Ipak, želja ljudi da poboljšaju svoje ekonomske uslove je najjača sila.«⁴

Na primjeru migracije u Zagreb djelovali su svi poznati ekonomski činioci, ali od ništa manjeg značenja nisu i neekonomske, (demografski, geografski, socijalni, sociopsihološki i ostali). Drugim riječima, manje više svi poznati privlačni faktori migracije utjecali su na rast doseljavanja u Zagreb.

Za suvremen razvitak Zagreba, uostalom kao i svih velikih gradova, posebno značenje ima prethodno dostignuti nivo materijalnoga, kulturnog i ukupnog urbanog potencijala, što predstavlja osnovu za daljnje multipliciranje njegovih privrednih i društvenih funkcija, a ujedno stimulira tendencije daljnjeg aglomeriranja stanovništva. Već smo naveli da život grada u promatranom, kao i u dužem povijesnom razdoblju, karakterizira prostorno širenje te svestranost i neprekidan rast u sadržaju, kvaliteti i brojnosti funkcija. Jedan od tih značajnih faktora razvoja svakako je stanovništvo, prvenstveno njegov radnosposobni dio čiju glavninu predstavljaju doseljenici. Među društveno-ekonomskim faktorima treba tražiti glavne uzroke nastanka i razvoja procesa doseljavanja. Jedan od općih ekonomskih faktora koji utječu na migracije jesu razlike u stupnju društveno-ekonomske razvijenosti područja porijekla i odredišta, uključujući razlike u osobnim dohocima, mogućnostima zaposlenja i dr. Uz to važni su i sociopsihološki činioci doseljavanja: privlačnost velikog grada, zbog boljih općih uvjeta života, posebno većih mogućnosti za školovanje, za zadovoljavanje kulturnih potreba i drugo.

Na kraju, i tradicija, i etnička, jezična i religiozna obilježja, ali i politički faktori u specifičnim povjesnim prilikama odigrali su važnu ulogu u doseljavanju u Zagreb.

Treba reći da je kvantificiranje i rangiranje utjecaja pojedinih faktora na doseljavanje gotovo nemoguće bez empirijskih istraživanja. Kako takvih istraživanja nema mnogo, ovdje su izložena zapažanja koja proizlaze iz analize obujma, razvoja i tipova migracijskih kretanja te vlastita dijalektička shvaćanja o povezanosti demografskoga i društveno-ekonomskog kretanja. Od objav-

⁴ Ravenstein: »The Laws of migration«, citirano prema studiji D. Breznik — G. Todorović — M. Lalović (3: 22).

ljenih empirijskih istraživanja postoje samo rezultati istraživanja o radnicima — »komutantima« u udruženom radu Zagreba, što se ovdje detaljnije ne iznosi. Ukratko, spomenuto istraživanje Centra za istraživanje migracija i narodnosti iz Zagreba pokazalo je da su kod dnevnog migriranja, osobito tjednog i povremenog s duže udaljenosti, *potisni faktori, u prvom redu ekonomski, jači od faktora privlačenja.*

2. Posljedice migracije nesumnjivo su višestruke i snažne, a očituju se istodobno na području doseljavanja i na području porijekla migranata. I ovdje nedostaju podaci kako iz terenskih istraživanja tako i sekundarnih izvora koji bi potvrdili teorijske pretpostavke o posljedicama migracije. Unatoč tome iz stanja i tendencija društveno-ekonomskog razvoja obaju područja ipak ima osnove za analizu posljedica migracije. Kako smo u prethodnim dijelovima iznijeli osnovne utjecaje doseljavanja na demografska kretanja u Zagrebu, ovdje navodimo samo društveno-ekonomske implikacije migracija i osvrt na demografske i društveno-ekonomske posljedice iseljavanja u područjima iz kojih glavnina migranata dolazi u Zagreb.

Pozitivni efekti doseljavanja u Zagreb, kao i u sve velike gradove, očigledni su. Koncentracijom stanovništva stvoreni su ne samo aglomeracijski, fizički, okviri za viši stupanj društvene podjele rada, nego i nužni uvjeti za viši nivo razvoja. Mnogi autori na temelju teorije o ekonomiji razmjera dokazuju da proces doseljavanja ima pozitivno djelovanje na povećanje proizvodnosti rada u području doseljavanja. U širim okvirima prevladava mišljenje o globalnim aspektima unutrašnjih migracija, jer se tako ekonomski aktivira višak stanovništva iz poljoprivrede i postiže ekonomski-demografska ravnoteža. Međutim, to je pozitivno do određene granice. Ali, migracijske procese prema velikim gradovima teško je zaustaviti. Stoga kada postanu predimenzionirani, kakvi su bili i u promatranom razdoblju u Zagrebu, njihove pozitivne strane dobrim se dijelom pretvaraju u svoju suprotnost.

Nerazvijena, iseljenička područja imaju prirodne uvjete za veći ekonomski razvoj (poljoprivredne, šumske, turističke, i dr.), ali ti potencijali ostaju neiskorišteni, jer ostaju bez stanovništva kao osnovnog nosioca razvoja. Zato su određena područja naše republike iz kojih je glavnina stanovništva doselila u Zagreb zahvaćena procesom depopulacije, koji se sve više širi. To se odnosi na zajednice općina: Gospić, Karlovac, Bjelovar, zatim na Dalmatinsku Zagoru, jadranske otoke i brdsko-planinska područja. Demografski efekti iseljavanja iz ovih krajeva jesu: intenzivan proces demografskog starenja, starenje radnog kontingenta i aktivnog stanovništva, opadanje nataliteta, te pogoršanje odnosa u cjelokupnoj socijalno-ekonomskoj i obrazovnoj strukturi stanovništva. Ekonomske posljedice iseljavanja iz ovih područja kumulativno se reflektiraju na nivo razvijenosti.

Tjedno i privremeno migriranje također ostavlja više negativne posljedice za ruralna područja nego što donosi pozitivne, jer je praćeno smanjenjem poljoprivredne proizvodnje i pojavom neobrađenih zemljišnih površina te slabljenjem ukupnog razvoja.

Međutim, u području dnevnog migriranja ipak su veći pozitivni nego negativni učinci ovog procesa, jer uvelike doprinose njihovu društveno-ekonomskom preobražaju, a osim toga Zagreb svakako širi svoj razvojni utjecaj na okolicu. Osim toga, dnevno migriranje ima više pozitivnih nego negativnih posljedica kako za područje rada tako i za sam grad. U pozitivne ekonomske posljedice spada: značajan doprinos neprekidnom toku društvene reprodukcije,

rješavanje problema u nedostatku radne snage, na koji izvor Zagreb stalno računa, zatim olakšanje stambeno-komunalnih i drugih problema infrastrukture grada, itd.

Pored pozitivnih ekonomskih i demografskih efekata nekontrolirano definitivno doseljavanje u Zagreb izazvalo je i stanovite negativne društveno-ekonomske efekte na urbane procese i kvalitetu življenja u gradu. Naime, ulaganja u stanogradnju, komunalnu infrastrukturu i društvene djelatnosti, nisu mogla pratiti porast gradskog stanovništva. Pojavila su se tzv. divlja naselja na rubovima grada. U privredi su se razvijale radno-intenzivne djelatnosti, što je dovelo do prekomjerne zaposlenosti, niske produktivnosti i niskih osobnih dohodaka, dio doseljene radne snage trebalo je osposobljavati, a danas isplivava na površinu višak zaposlenih. Jedan od razloga tome svakako je neplanska i prekomjerna migracija u grad.

Povećanje broja stanovništva tražilo je i povećana ulaganja u stambeno-komunalne djelatnosti te u razvoj zajedničkih društvenih djelatnosti, što materijalne mogućnosti nisu mogle pratiti. Nadalje, koncentracija stanovništva izaziva niz problema u prometu, nastaje prometna zakrčenost i visoki troškovi prijevoza, nedostatak prostora za odmor i rekreaciju (sve do u novije vrijeme — 1987), nedostatak ustanova za predškolski odgoj, socijalnih i zdravstvenih ustanova, povećanje socijalne i psihološke otuđenosti, zaostajanje u rješavanju sanitarno-higijenskih uvjeta i zaštite čovjekove okoline, itd. Mada Zagreb postepeno ublažava ove probleme oni još uvijek nisu zadovoljavajuće otklonjeni. Tu je još uvijek postojanje »divljih naselja«, velika nestašica stanova, prometna zakrčenost, nizak komunalni standard, itd. itd.

Dugoročno uspostavljanje adekvatnije demografske situacije u Zagrebu i ravnotežne demografske situacije u Hrvatskoj i cijeloj zemlji, zahtijeva realizaciju adekvatne populacijske politike, usklađene s ciljevima politike društveno-ekonomskog razvoja, posebno politike zaposlenosti. Budući da populacijska politika podrazumijeva društveni utjecaj na sve komponente kretanja stanovništva, što bi za Zagreb trebalo značiti, u prvom redu, poduzimanje različitih mjera i aktivnosti u cilju povećanja stope nataliteta, ne smije se izostaviti ni utjecaj na migracijske tokove.

Mada smo konstatali da doseljavanje povoljno djeluje na razinu stopa nataliteta, fertiliteta i reprodukcije zagrebačkog stanovništva, koje i ovako imaju tendenciju opadanja, ipak uzimajući u obzir negativne društveno-ekonomske implikacije prekomjernog doseljavanja, pogotovo veoma negativne posljedice po razvoj područja iz kojih se doseljava i za Zagreb je od posebnog društvenog interesa da se u pogledu unutrašnjih migracija u SR Hrvatskoj i cijeloj zemlji, razradi adekvatna regionalna razvojna politika. Bez obzira što je proces koncentracije stanovništva u gradskim aglomeracijama, kao posljedicu industrijalizacije i urbanizacije teško zaustaviti, ipak je moguć i poželjan društveni utjecaj na migracijska kretanja kojim bi se ovaj proces usporio. Time bi se preseljavanje stanovništva zadržalo na kraćim udaljenostima, čime bi došlo do regionalno ravnomjernijeg rasporeda stanovništva i bržeg razvoja manjih urbanih centara. Uvjete za to treba stvarati ravnomjernijim ekonomskim razvojem pojedinih regija unutar SR Hrvatske te bržim razvojem nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. To bi se zacijelo odrazilo i na smanjivanje priljeva stanovništva u Zagreb.

Međutim, u sadašnjoj društveno-ekonomskoj situaciji nerealno je očekivati da će uskoro prestati potreba međuregionalnih migracija, pa i migracija u grad Zagreb, što ne bi bilo opravdano, u potpunosti, postaviti ni kao cilj. Razumnim i poželjnim ciljem može se smatrati samo efikasnije društveno usmjeravanje regionalnog razvoja koji se sagledava kao dugoročni proces.

Zaključak

Iz razmatranja o utjecaju doseljavanja na kretanje stanovništva Zagreba proizlazi slijedeće:

1) Demografski razvoj Zagreba posljedica je, u prvom redu, doseljavanja kao osnovne komponente ukupnog kretanja stanovništva i pozitivnih promjena njegovih struktura. Struktura ukupnog porasta stanovništva pokazuje prevalentan udio mehaničkog porasta, odnosno doseljavanja. Migracijska bilanca pozitivna je od prvog do posljednjeg službenog popisa stanovništva, a apsolutno najveći migracijski saldo zabilježen je u međupopisnom razdoblju 1961—1971.

Popisom stanovništva iz 1981. konstatirano je da je broj doseljenih u Zagreb znatno smanjen, u odnosu na prethodno međupopisno razdoblje. To je, pored navedenih razloga, inače karakteristika velikih gradova u kasnijoj fazi mehaničkog rasta stanovništva, kada se migranti velikim dijelom preusmjeravaju u zone dnevnog migriranja.

2) Uz povoljno djelovanje doseljavanja na ukupan razvoj stanovništva, s jedne strane, društveno-ekonomski i drugi faktori, s druge strane, doveli su stanovništvo Zagreba u odmakli stadij demografske starosti. Naime, tendencije su prirodnog kretanja zagrebačkog stanovništva u promatranom razdoblju negativne (nizak natalitet i stope reprodukcije). Ako tome dodamo opadanje dinamike doseljavanja, to povećava potrebu za koncipiranjem aktivne populacijske politike, kao kompleksa društvenih mjera i aktivnosti s ciljem da se utječe na sve komponente ukupnog kretanja stanovništva, u SR Hrvatskoj a u Zagrebu posebno, na povećanje reprodukcije stanovništva i usmjeravanje migracijskih kretanja kako bi se otklonile njihove negativne posljedice.

Naglašavam da bi za Zagreb daljnje povećanje deblanja između kontigenta mladoga i staračkog stanovništva uskoro imalo mnogostruke nepovoljne ne samo demografske već i ekonomske, socijalne, socio-psihološke i druge posljedice.

Bez obzira što doseljavanje u Zagreb već pokazuje znakove usporavanja, zbog šireg društvenog interesa neophodno je društveno usmjeravanje migracijskih kretanja u SR Hrvatskoj i cijeloj zemlji, kroz razradu i provođenje adekvatne regionalne razvojne politike. Time bi se proces doseljavanja u velike gradove, pa i u grad Zagreb, još više usporio a preseljavanje zadržalo na kraćim udaljenostima, unutar regija, što je poželjno kako za razvoj velikih gradova, tako još više za područja iz kojih se stanovništvo doseljava. Uvjete za to treba stvarati ravnomjernijim ekonomskim razvojem pojedinih regija u SR Hrvatskoj te bržim razvojem nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.

LITERATURA

1. Baletić, Zvonimir. »Analiza i projekcija stanovništva i radne snage grada Zagreba«, *Analize i studije*, broj 4, Zagreb: Ekonomski institut, 1978. 53 str.
2. Breznik, Dušan et al. *Šema stalnih rajona za demografska istraživanja*. Beograd: Institut društvenih nauka/Centar za demografska istraživanja, 1963. 132 str.
3. Breznik, D.; Todorović G.; Lalović, M. *Metodi demografske analize migracije*. Beograd: Institut društvenih nauka/Centar za demografska istraživanja, 1975. 111 str.
4. Gelo, Jakov. *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*. Zagreb: Globus, 1987. 268 str.

5. Korenčić, Mirko. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1857—1971. *Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 54, Zagreb: JAZU i Republički zavod za statistiku SRH, 1979. 900 str.
6. Oliveira-Roca, Maria. »Obujam, razvoj i pravci suvremenih unutrašnjih migracija stanovništva SR Hrvatske«, *Rasprave o migracijama*, broj 50, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1978, 65 + 24 str., ilustr.
7. Oliveira-Roca, Maria. »Tipovi i struktura unutrašnjih migracija SR Hrvatske«, *Rasprave o migracijama*, broj 61, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, 1980, 71 + 12 str., ilustr.
8. Oliveira-Roca, Maria. Cirkulacija radne snage — Prilog tipologiji prostorne pokretljivosti na primjeru Zagreba«, *Studije i izvještaji*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1987. 376 str., ilustr.
9. *Popis stanovništva 1961.* knj. VI, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1967.
10. *Popis stanovništva 1971.* knj. X, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1973.
11. *Popis stanovništva 1981.* (Dokum. 1. 2. 15) Zagreb: Republički zavod za statistiku SRH, 1983.
12. *Rezultati popisa stanovništva 1948, 1953. i 1961.* Zagreb: Zavod za statistiku grada Zagreba, lipanj 1963.
13. *Stanovništvo i stanovi po općinama (stanje po popisu 31. 3. 1981).* Zagreb: CER/Zavod za statistiku grada Zagreba, prosinac 1983.
14. Wertheimer-Baletić, Alica. *Demografija — Stanovništvo i ekonomski razvitak.* Zagreb: Informator, 1982. 432 str.
15. Wertheimer-Baletić, Alica. »Kretanje stanovništva SRH — novije tendencije«, *Žena*, 43/2, Zagreb, 1985, str. 36—45.
16. »Znanstvene osnove populacijske politike SR Hrvatske«, *Delegatski vjesnik Skupštine SFRJ i Sabora SRH*, broj 431, Zagreb, 1988, str. 3—12.
17. Žuljić, Stanko. Zagreb i okolica. (dizertacija) *Geografski glasnik*, broj 26 (posebni otisak), Zagreb, 1964. 179 str.

IMMIGRATION AS A FACTOR OF DEMOGRAPHIC CHANGES IN ZAGREB FROM 1961 TO 1981

SUMMARY

The paper analyses immigration to the city of Zagreb in the period from 1961. to 1981. Special attention is paid to definite (permanent) migration and its effect on the overall growth and basic structures of the population. The materialist concept of demographic and socio-economic development is taken as the basic nexus and framework of the author's research.

The author attempts to prove that the demographic expansion of Zagreb in the observed (as well as in the longer) time period was mainly the result of immigration. Immigration was in fact the dominant component of both overall population growth and of all structural population changes. In examining the connection between migration and socio-economic development, accent is placed on factors linked to such a development of Zagreb that have functioned and continue to function as so-called »push factors«. In this regard the author examines the causes and motives for immigration to Zagreb, the socio-economic implications (effects) of immigration, and the interdependence between migration and various levels of economic development. The author treats population policy, more precisely its migration variant, especially in relation to internal migration and intensified flows to large urban centers.